

Botos Katalin

Élet és megélhetés

A gazdaságelmélet és a gyakorlat változásai a válság után

ÖSSZEFOGLALÓ: A válság változtatásra készíti a közgazdaság-tudományt, a figyelem középpontjába hozza az egészségügyi ágazatot. A legfontosabb: megtalálni a gyógymódot és fejleszteni a gyógyító-megelőző kapacitásokat. Az élet megmentése mellett a megélhetés is biztosítandó, hiszen a járvány terjedésének megakadályozására kialakult karanténhelyzet nagy gazdasági visszaesést hozott. A visszaesés differenciált a világ különböző régióiban, mert a pénzügyi lehetőségeik is nagyon különbözőek, amit a védekezésre fordíthatnak. A tanulmány megvizsgálja az USA, Európa és a fejlődő világ helyzetét. Levonja a következtetést, hogy a vírusválság elleni védekezés csak nagyobb nemzetközi kooperációval érhető el. Az is leszűrhető, hogy pusztán monetáris politikával nem lehet megoldást találni. A fiskális politika bevetésére is szükség van. Mindennek a pénzügyi rendszer szabályainak változására várhatóan rendkívül nagy hatása lesz.¹

KULCSSZAVAK: Covid-válság, monetáris politika, fiskális politika, regionális különbségek, egészségügy, állami beavatkozás

JEL-KÓDOK: I31, I14, H51, H53, E52, E62, F34, F45

DOI: https://doi.org/10.35551/PSZ_2020_3_4

A szakmai elemzők egybehangzóan úgy vélik, hogy a vírusválság fordulóponthoz vitte a gazdaságpolitikát és a gazdaságelméletet is. Világossá vált: nem lehet a válság lefutása után ugyanúgy folytatni az életet, ahogyan eddig ment. Nem térhetünk vissza a szokásos üzleti megfontolásokhoz, a „*business as usual*” magatartáshoz. Azután sem, hogy – remélhetőleg – sikerül megfékezni a katasztrofális járványt. Változások lesznek, elkerülhetetlenül. De milyen irányban? És mennyire átfogóan?

Figyelmünket a jelen elemzésben kifejezetten a pénzügyekre irányítjuk. A válságnak rengeteg egyéb oldala és tanulsága is van. Adekvát finanszírozás nélkül azonban az egyéb társadal-

mi, egészségügyi, politikai – nagyon fontos – problémák sem oldhatók meg.

Két szókapcsolatot szeretnék bevezettképpen behatóbban elemezni. Élet és megélhetés. Kölcsönzés, nem költés. „*Lives and livelihoods*” és „*lending not spending*”.

ÉLET ÉS MEGÉLHETÉS

Humanista társadalomban a válsággal kapcsolatosan az életet fenyegető veszélyek elkerülése első helyen van. A megélhetés ugyanis lehet jó vagy kevésbé jó, de viszonylag ritkán jelenti az élet veszélyeztetését.

Csakhogy ez a fejlett világ gondolkodása. Ott általában van bizonyos mértékig kiépített szociális háló. Ahol kisebb intenzitással je-

¹Levelezési e-cím: evmkabor@gmail.com

lentkezik a probléma, hogy a válság eredményeként kialakult munkanélküliség miatt akár éhen is lehet halni. A fejlődő országokban azonban ez nem ritka jelenség. Gondoljunk azonban arra, hogy a mai fejlett országok sem voltak – még a XX. században sem – mentesek ettől a problémától. Hatalmas leckéje volt Európának a német halálozások óriási száma az első világháborút követően, amikor „békében” többen haltak éhen, mint a háborús ütközetekben. Egymillióra becsülik e civil áldozatokat. Vagy az ukrajnai holodomor! Ahol 5 millió halálesetet írnak a szovjet parasztpolitika számlájára. *Steinbeck* regénye, az „Érik a gyümölcs” is beszámolt arról, hogy az USA-ban a világválság idején, az 1930-as években az agráriumban dolgozó idénymunkások közül egy öreget az éhhaláltól csak az mentett meg, hogy egy kisbabás asszony megszoptatta. (Ne döbbenjünk meg, hogy egy szakmai tanulmány szövegében irodalmi idézettel találkozunk. Jól mutatja ez ugyanis a probléma súlyosságát a XX. század úgynevezett fejlett világában.) Természetesen, az elmúlt 70 évben sok változás történt. Az élet és utóbbi időben a természet védelme is középpontba került.

Az élet védelme lényegében egészségügyi kérdés. Nagyrészt az orvostudomány fejlettségén, a humántőkén, a kutatások eredményességén múlik. Természetesen itt is komoly a humántőke mellett a pénztőke szerepe, hiszen a feltalált gyógyszereket sokáig kutatják, s ez sok pénzbe kerül. Le is kell azokat gyártani – ami szintén finanszírozást igényel. Vagyis az emberi tényező mellett nagyon fontos az anyagi tényező is. Van-e vajon megfelelő érdekeltség az élet védelmét szolgáló kutatások támogatására, és honnan? Magán- vagy közösségi forrásból? Lehet-e a piacra hagyni, hogy kellő időben megvalósuljon? Nehezen várható el, hogy pusztán piaci alapon elegendő szolgáltatás mindenki számára rendelkezésre álljon. Sajnos elég korlátos jószág az egészségügyi hozzáértés. Nagyon sokáig kell tanulni érte (és azt finan-

szírozni). Kevés ember képes teljesíteni a magas oktatási kötelezettségeket, és nem csekély anyagi áldozatba is kerül, egyénnek, közösségnek egyaránt. Így bizonyos értelemben érthető, hogy az a nem túl nagy létszámú polgár, aki képes az orvosképzés magas követelményeinek megfelelni, elvárja humántőke-befektetésének megtérülését a szolgáltatások árában, illetve az ott kapható bérekben. Ezt viszont – ha a közfinanszírozás nem, vagy nem kellően támogatja az egészségügyet – a szegényebb rétegek nem tudják megfizetni. Az egészségügy pedig közjóság. Különösen az epidémiák esetében. Közegészségügyről van szó. Hiszen a vírus nem válogatós. A szegényeket és a gazdagokat is eléri. Csatornai vannak a fertőzések terjedésének a globalizmusban. Nehezen tudnak a gazdagabb országok is védekezni a vírus ellene, ha az a levegőben terjed. Kérdéses, hogy fenntartható-e a jelenlegi (talán túl intenzív) nagy távolságú forgalom a világban? Az egészségügyi szükséghelyzetet aligha tudják a fejlett országok maguk, pusztán csak maguknak megoldani, ha nem segítenek a világ többi, kevésbé gazdag országán is.

Ebből kiindulva, felkérés érkezett a G20-országokhoz a Global Preparedness Monitoring Board (GPMB) részéről, e rendkívüli egészségügyi kihívás megoldására. Ez az intézmény a biztonságosabb világért dolgozik, a WHO keretében működtetett titkárságával figyelemmel kíséri a globális egészségügyi krízishelyzeteket. A testület 2018-as létrejötté óta a járványhelyzeteket figyeli a világban, s azt is, hogy milyen reakciókra képesek az egyes gazdaságok. Felhívja a figyelmet a megelőzésre, segíteni próbál járványok kezelésében. Egyébként a GPMB társelnöke *G. H. Bruntland* volt norvég miniszterelnök, aki a fenntartható fejlődés élharcosa, és az ismert Bruntland-jelentés előterjesztője.

Erre a felkérésre válaszolva, 2020. május 4-én az EU és partnerországai videokonferenciát tartottak a tárgyban.² Olyan ígéretek hangzottak el a fejlett országok politikai vezetői ré-

szeről, hogy 8 milliárd dollárt fognak fordítani vakcinakutatásra, a diagnosztika, a terápia fejlesztésére. A közösen fejlesztett anyagok pedig mindenki számára elérhetőek lesznek. Ez valóban egyedülálló lesz a XXI. század eddigi történelmében. Ebben benne van az Európai Bizottság 1,4 milliárd euró értékű adománya (amelyből 400 millió kölcsön, illetve garancia-vállalás). Japán 730 millió, Németország 530 millió eurót szán rá, a válságtól legjobban sújtott Olaszország és Spanyolország külön-külön is 100 millió euró fölötti összeget ajánlott meg. A visegrádi országok közös hozzájárulást ajánlottak, mintegy 3 milliárd dollár fölötti értékben. Vannak kimaradó országok (például Oroszország), de ugyanakkor számos egyéb csatlakozó is volt, a pontos összeg megjelölése nélkül. Az USA külön úton jár, saját fejlesztéseibe tesz bele jelentős összegeket. Magánszemélyként *Bill Gates* mindenesetre hozzájárul a közös akcióhoz, 100 millió dollárt szán erre az alapítványából.

A 7,4 milliárd euró (8 milliárd dollár) felajánlás, amit ezen a videokonferencián összehoztak, valamivel alul maradt a várakozásoknak, de így is jó kezdeményezés. Azonban ennél többre lenne szükség. Így mindenké előtt a kutatás-fejlesztés és a tömeges gyártás összehangolására, és annak biztosítására, hogy a vakcinákhoz valóban szabadon hozzáférjenek a rászorulóknak (a tervek szerint ez meg fog valósulni). Nem szabad azonban elhanyagolni (a Covid miatt sem) a többi fontos fertőző megbetegedés elleni védőoltást. Határokon átívelő kooperáció szükséges a létfontosságú egészségügyi felszerelések biztosításához, amelyek jelenleg korlátozottan állnak rendelkezésre. Fontos, hogy a tesztelés lehetősége minden országban elérhető legyen. A fejlődő országoknak feltétlenül segítséget kell nyújtani egészségügyi rendszereik kiépítésében, és a szociális védőháló kialakításában. A G20-aknak a humanitárius segélyezésre szorulókat nagyobb mértékben kell segíteniük.³

A jelen vírusválságnál a megoldás a járvány lefékezésére – hiszen az orvostudomány még nem tud ellenszert a vírusra – rövid távon csak a kapcsolati intenzitás csökkentése, minimalizálása volt. Ez azonban nagy gazdasági visszaesést hozott.

És itt jön a járvány hatása a megélhetésre

Japán GDP-je 2020 második negyedévében 27,8 százalékkal esett vissza, Németországé 9,7 százalékkal. Franciaországban ez a negyedév 13,8 százalékos visszaesést hozott. A brit visszaesés még ennél is nagyobb lett, az OECD becslése szerint ezzel a fejlett országokban a második helyre kerül, 20,4 százalékos értékkel.

A nemzetközi kereskedelem alaposan visszaesett a válság miatt. Az Európai Bizottság kereskedelemért felelős igazgatósága (DG Trade) szerint 2020-ra ez várhatóan 10–16 százalék lesz. Értelemszerűen a szállítás és a gépipari szektor szenved meg legjobban a válságot.

Az IMF úgy becsüli, hogy a világgazdaság 2020-ban 4,9 százalékkal fog csökkenni.⁴ A World Economic Outlook júniusi előrejelzése 2020-ra majdnem két százalékkal (1,9 százalék) alatta maradt az áprilisi becsléseknek. 2021-re pedig további visszaesést prognosztizálnak, 5,4 százalékot jósolnak. Ez a 2020-as, januári, válság előtti előrejelzéseknek mintegy 6,5 százalékponttal marad alatta.

Az Európai Bizottság előrejelzései sem rózsásak.⁵ A becslések szerint 2020-ra az euróövezet gazdasága 8,7 százalékkal esik vissza, ami nagyobb lesz, mint amire a tavaszi előrejelzések számítottak. 2021-re már növekedést jósolnak: 6,1 százalékot, az EU egészére az adatok: 8,3 százalék összehúzóadás 2020-ra, és 5,8 százalék növekedés 2021-re. Vagyis a visszaesés a vártnál nagyobb, a 2021-es növekedés meg kicsit alacsonyabb lesz, mint korábban várták.

Akárhogy is lesz, a közfinanszírozásnak nemcsak arról kell gondoskodnia, hogy az egészségügyi szolgáltatások megfelelő mennyiségben rendelkezésre álljanak – ez természetesen a legfontosabb dolog –, de arról is, hogy a karanténos működés miatti jövedelemcsökkenés ne okozzon tömeges keresletkiesést. Egyes fejlődő országokban ugyanis ennek még nagyobb áldozatszám lehet eredménye, mint magának a vírusnak.

A recesszió – úgy tűnik – megfordíthatja a szegénység terén a világban idáig tapasztalható javuló trendet. Az ENSZ úgy becsüli, hogy a Covid-válság 34 millió embert taszít mély szegénységbe, s ennek nagyobbik része Afrikában él. 2030-ra a világ szegényeinek 90 százaléka Afrikában él majd.⁶ Más becslések szerint 420–580 millió ember kerülhet mély szegénységbe.⁷ Az ENSZ Élelmezési Világprogramja arra figyelmeztet, hogy a Covid-válság megketőzheti a világban az akut éhezéstől szenvedők számát (265 millió).

Afrika, Ázsia, Latin Amerika országai tehát már a válság első szakaszában azonnali segílyre szorulnának az egészségügyi szükséghelyzet miatt. De nemcsak a legszegényebbek, egy sor közepesen fejlett ország is segílyre vár. Ezek együttesen a világ összlakosságának 70 százalékát teszik ki, ugyanakkor a világon megtermelt GDP-nek csak az egyharmadát mondhatják magukénak. Vajon az ő problémájuk hogyan oldható meg? Hogyan lesz elég forrás, azaz megfelelő kereslet, a súlyos magán- és állami eladósodottsággal küzdő fejlődő országokban? Sokuknak tetemes felhalmozott adóssága van külföldi valutában, amelynek törlesztése folyamatos exportbevételt, sőt további eladósodást követel. Ez nehezíti a gazdaságaik szerkezeti átalakulását, hiszen exportra főleg monokultúrás termelésük termékei mennek, viszont ez a termelési szerkezet minden más termék vonatkozásában importfüggővé teszi őket. Egyszerűen nem lenne mit enniük, ha „elakadna” az export-deviza-folyam. A külföldi hitelek be-

áramlása viszont a ratingtól, a hitelminősítéstől függ. Félnek a költségvetési deficitek kockázati besorolást rontó hatásától, ennek következtében várható tökemeneküléstől. Így egyszerűen nincs fiskális mozgásterük. Nem tudnak a költségvetésből a válság enyhítésére fordítani megfelelő összegeket, szemben azokkal az országokkal, amelyek nemzetközileg elfogadott valutát bocsátanak ki, s így ott a többletköltségek miatti deficit monetizálása nem különösebben nehéz. Ezért lenne nagyon fontos – amint azt többen szorgalmazzák –, hogy az IMF újabb SDR-allokációt hajtson végre. Illetve, hogy a fennálló adósságaik enyhítéséről döntsenek hitelezőik. Ami a tökemenekülést illeti, probléma, hogy nemcsak a külföldi finanszírozók, de gyakran devizabelföldiek is „menekítik” a vagyonukat, ha romlik a költségvetési helyzet, mert tartanak az árfolyamok zuhanásától, ami „elinflálná” megtakarításaikat. Már több mint 100 milliárd dollár áramlott kifelé ezekből az országokból a válság kezdete óta. Indiában is ezzel indokolják a költségvetésükhöz képest igen csekély ráfordításokat, pedig ez a hatalmas ázsiai ország is sokat szenved a vírusválságtól.

A gazdaság leállásával kapcsolatos probléma világszerte jelentkezik, a fejlett országokban is. A 2020. június végi számítások szerint az ILO, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet úgy becsülte, hogy a ledolgozott munkaórák 14 százalékkal maradnak el a válság előtti értékektől, s ez 400 millió teljes állású munkahely hiányának felel meg. Ha nincs munka, nincs jövedelem. A globális gazdaságban – az évszázadban először – elszegényedés fenyeget.

Nagyon nagy a különbség országcsoportok között a tekintetben, hogy mennyit tudnak költségvetésükből a válság kezelésére és következményeinek elhárítására fordítani. Április végén a felzárkózó országokban csak 3 százalék körüli volt a ráfordítás, a fejlett országokban átlagosan 11 százalékot tudtak erre szánni. 2020 márciusa óta az USA kormánya a

GDP 14 százalékát kitevő összeget fordított ilyen célra. Japánban ez 21 százalék, Ausztráliában 10 százalék, Kanadában 8,4 százalék. Dél–Afrikában is 10 százalék körüli a mérték. Ugyanakkor Indiában alig 1 százalék! ⁸

Az európai országokban váltakozóak a méretek: Itáliában és Spanyolországban – éppen ott, ahol a legnagyobb szükség lenne rá – csupán 1,4-1,6 százalék, Ausztriában 9 százalék. Németországban és Franciaországban 4,9-5,0 százalék. Az EU szigorú szabályai 2020. május harmadik harmadáig a költségvetési szabályok erőteljesen korlátozták még a kormányok szabadságát a deficit felvállalásában. ⁹ Végül is csak 2020. május 27-én született meg az EU robusztusabb közösségi válságellenes programja.

MONETÁRIS POLITIKA – FISKÁLIS POLITIKA?

A válság elleni védekezés gyors állami beavatkozást tett szükségessé. Az egészségügyi feltételek megteremtése is pénzbe kerül, és a kapcsolatot minimalizáló rendelkezések, az általános karantén bevezetése miatti gazdaság-leállás újraindítása szintén. Mi több, addig is meg kell élniük azoknak, akik hónapról hónapra, fizetéstől fizetésig élnek a jövedelmük-ből, így nincsenek tartalékaik.

A legtöbb országban az állami beavatkozás viszonylag gyorsan meg is született. Ez, mint láttuk, erősen differenciált mértékű volt, annak függvényében, hogy milyen volt az adott ország költségvetési helyzete.

Amerika igen gyorsan elfogadta a CARES-törvényt (Coronavirus Aid, Relief, and Economic Security törvény), amely 2000 milliárd dollárt meghaladó eszközt bocsátott a gazdaság rendelkezésére. Ennek egy része egyenesen a lakossághoz irányult, hiszen a szociális háló az USA-ban nem túl erős, és szükséges volt a kisvállalkozások, bérből élők megsegíté-

se. A pénz jelentős része azonban a nagy pénzügyi vállalkozásokhoz ment, különösebb elvárások nélkül, amire a nagy sietség miatt nem irányult kellő figyelem.

Mivel a költségvetési pénzek rendelkezésre állása mindig lassúbb, a FED nyomban lépett, számos intézkedéssel segítve a gazdaságot. Powell (a FED elnöke) azonban nem mulasztotta el felhívni a figyelmet, hogy a jegybank csak hitelt tud nyújtani, végleges finanszírozást nem. „*Lending, non spending*”... A monetáris és fiskális politika közötti kooperáció azonban az USA-ban működik, hiszen a jegybank által létrehozott vállalkozás, SPV (Special Purpose Vehicle), amelyhez a költségvetés adja a tőkét, megfinanszírozható már általa, s ez az azonnali pénzteremtéssel biztosítható források megsokszorozását jelentheti.

Nem ilyen kedvező a helyzet azonban Európában, ahol az ECB-nek hiányzik a fiskális háttér. A felzárkózó fejlődő országokban – mint Indiánál láttuk – problémás a monetáris politika mobilizálása, a nagy államadósság miatt.

Nincs bűvészmutatvány. A monetáris politika „pénzteremtő csodafája” is csak a kormányzat háttérével működik. A jövedelem újraelosztása nem kerülhető meg, gyakorlatilag sehol.

AMERIKA, AMERIKA...

A közgazdaság-elmélet hajlamos volt korábban idealizálni az amerikai gazdaság viszonyait. (Nem csoda, hiszen a Nobel-díjas közgazdászok elsöprő többsége valamelyik amerikai egyetemhez kötődik. S legyünk őszinték: a rendszerváltozás után a magyar szakmai közvélemény is meg volt győződve arról, hogy az USA gyakorlatát mindenben érdemes és célszerű követni, hiszen gazdasági eredményei nyilván igazolják módszereit is. Általában alul maradtak az elméleti vitában azok, akik az eu-

rópai fejlődés szociális piacgazdasági modelljeit javasolták követni). Pedig számos jelenség van, amit nem nekünk kellene átvenni Amerikától, hanem inkább fordítva, az USA tanulhat Európától. Ezt nem mi mondjuk: maguk az amerikai gazdaságot elemző kutatók.¹⁰ Az egészségügyi rendszer mindenképpen ide tartozik. De az Amerikában tapasztalható igen nagy jövedelemaránytalanságokról is sokan írtak. *Robert Reich, Joseph Stiglitz, Raghuram Rajan* és mások számos könyvben mutattak rá azokra a kedvezőtlen folyamatokra, amelyek az elmúlt évtizedekben az amerikai gazdaságban és társadalomban jelentkeztek.¹¹

A vírusválság miatt a jövedelemkülbségek mindenestre a korábbinál még jobban kiéleződtek.

A közelmúltban *Angus Deaton* és szerzőtársa, *Anne Case* egy megdöbbentő könyvet adott közre. Ez ugyan inkább közvetetten foglalkozik az amerikai jövedelemaránytalanságokkal, mert elsősorban az amerikai mortalitási helyzetről¹² szól. Mindenesetre a témát új szempontból tárgyalja, amelyben a jövedelmi különbségek szerepet játszanak. A könyv megjelenését követően egy újabb cikkükben¹³ azt elemezték, hogy milyen mértékben erősödtek fel a jelenségek, kifejezetten a koronavírus-válság miatt. A deaton-i elemzés megingatja azokat a hiteket, hogy Amerika mintaoszág. (Ha netán már az előbbieken idézett jelentős számú szakíró, aki az amerikai gazdaság anomáliáira rámutatott, ezt nem tette volna meg.)

A cikk elkerítő helyzetet vázol fel, amelyet a vírusválság 2020-ban tovább súlyosbított. Az elemzés rámutat: az Egyesült Államokat két járvány sújtja. Az öngyilkosság, alkohol miatti májbetegség és a drogtúladagolás tömeges jelenség. Ezek valójában rendkívül veszedelmes és már nem is egészen új keletű járványok Amerikában. Deaton és Case ezt „*a halálos készebeesés járványának*” nevezik. Ez a „járvány” a 2018-ban mért adatok szerint több polgárt ölt meg, mint 2020-ban a koronavírus.

Könyvükben a szerzők bemutatják, hogy az ezen okok miatt meghaltak száma szűk negyedszázad alatt (1995–2018) 65 000-ról 158 000-re emelkedett. Azt is láthatjuk, hogy a 2014–2017 közötti időszakban az amerikai polgárok születéskor várható élettartama csökkent. A spanyolnátha óta, gyakorlatilag 100 éve, ez volt az első hároméves visszaesés. Ezek mögött a halálozási adatok mögött lehangoló gazdasági adatok vannak.

Az amerikai felsőfokú végzettség nélküli férfi munkavállalók inflációval korrigált bére 50 év óta folyamatosan csökken. A felsőfokú diplomával rendelkezők „prémiuma” ezzel szemben jelentős mértékben, 80 százalékkal megemelkedett. Az alacsonyabban képzettek nehezen találnak munkahelyet. Évtizedek óta csökken a kevésbé képzett férfiak aránya a munkaerőpiacon (egyébként 2000 óta a nők is).

A tanult amerikaiak a jövedelmek terén előnyösebb helyzetben vannak. Az alacsonyabban képzetteket az alacsonyabb bérek mellett a magány, a fájdalom, a tehetetlenség is jobban sújtja. A leszakadó munkavállalók nehéz helyzetét számos tényező fokozta.¹⁴ Ilyen a (már 1979 óta tapasztalható) munkanélküliség, amely az alacsonyan kvalifikáltakat mindig jobban érintette, mint a képzetetteket és a globalizmus, amely alacsony bérű országokat kapcsolt be a nemzetközi kereskedelmi és termelési folyamatokba. A munkafeltételek sokat romlottak Amerikában. A munkabérekkel kapcsolatos törvények gyengültek, a betegszabadság, családtámogatás, a minimális szabadság hiánya jellemzővé vált. Probléma a munkások feketén történő alkalmazása is, ami nemcsak az érintetteknek teremt kedvezőtlen körülményeket, de a többiek számára is növeli a létbizonytalanságot...

Mindezt a vírusválság még jobban kiélezte. Hiszen a képzetettek jelentős része valószínűleg talált otthonról végezhető munkát. Hacsak nem az egészségügyben dolgoznak, akkor nincsenek a vírusveszélyeknek kitéve, és nyu-

godtak lehetnek abban a tekintetben is, hogy nyugdíjmegtakarításaik szépen gyarapodnak. Megőrizhetik tehát egészségüket és vagyonukat is (*Health and wealth*). Azok azonban, akik nem rendelkeznek legalább négyéves főiskolai végzettséggel – és ez a munkavállalók kétharmada –, az egyiket vagy másikat mindenképpen kockára teszik. Vagy nem fontos a munkájuk, s ezért elveszítik jövedelmüket, vagy fontos, de akkor meg a vírusválság nehézségeivel kell szembenézniük a frontvonalakban dolgozva.

Míg az első válságnak, a kétségbeesett halálnak az áldozatai elsősorban a fehér férfiak, a Covid-járvány az afro-amerikaiakat és a hispán eredetű amerikaiakat jobban sújtja. Így az a korábbi tendencia, amely közeledést mutatott a különböző bőrszínű amerikaiak között, a válság hatására ismét kettévált és széttart. Ez különösen igaz a zsúfolt lakásviszonyokkal rendelkező országokra, térségekre. New York államra jellemző, de New Jerseyben például a statisztika szerint nincs ilyen különbség. Történelmi analógiákra gondolva, a középkori pestisjárvány után a munkaerő szűkössége miatt a bérek emelkedtek, és az életfeltételek így némiképp javultak. Most azonban ezt nem várhatjuk. (Deaton – életrajzának tanúsága szerint – történész szeretett volna lenni, így fogékonysága a gazdaságtörténeti tényekre érthető.) A kétségbeesett halál járványa nemcsak a 2008-as válság idején volt magas, amikor a munkanélküliség 10 százalék fölé szökött, de a konszolidálódás idején is tovább nőtt, amikor a foglalkoztatottság kezdett javulni, és a munkanélküliség 3 százalék köré esett le. Vagyis ennek a „járványnak” nem konjunkturális okai vannak, hanem az amerikai dolgozók életkiltásainak tartós hanyatlása az oka. (Deatonék elemzésére számos más kutató is támaszkodik.¹⁵)

Minket ez a ténymegállapítás nem lep meg. Nagyon jól látható a világgazdaságban napjainkban, hogy a globalizmus és a szocialis-

ta világrendszer összeomlása magával hozta a tőkének az alacsonyabb bérű, ámde a fejlett technika alkalmazására képes országok felé áramlását. A közgazdasági törvények valóban érvényesülnek, mégpedig világméretben. Az individuális döntéseket nem befolyásolják makrogazdasági foglalkoztatási szempontok. A „kiszervezés” jelensége mindenütt megvalósult. Hiszen aligha lehet tagadni, hogy a német autóberuházásokat is jelentős részben ez hozta Magyarországra vagy Szlovákiába is. Ezek a beruházások a felzárkózó gazdaságok szerény vásárlóereje miatt alapvetően exportcélúak, így visszaáramolva a tőkét biztosító ország piacára, ott ellehetetleníti a korábban az ágazatban dolgozók foglalkoztatását. Ez nem konjunkturális, hanem tartós tendencia. Mindig az volt a mainstream válassza erre a problémára, hogy majd átáramlanak a munkavállalók a magasabban kvalifikált és jobban is fizető területekre, tehát a kiszervező ország polgárainak is jó lesz. Csak hát az átképzés nem olyan egyszerű dolog. Kohászból nem lesz ápolónővér vagy orvos. Vagy ahogy stílusosan a jelen helyzetet kommentáló egyik amerikai szerző írta: légikisasszonyokat nem egyszerű internetes távmunka-szakemberekké átképezni. Különösen nehéz a szakmaváltás Amerikában, ahol a képzés erősen függ a fizetőképességtől. Deatonék kimutatták, hogy az erre nem képes, kevéssé iskolázott rétegek aránya a munkavállalók között igen nagy. Ez nyilvánvalóvá teszi, hogy e téren aligha várható középtávon javulás. Így a halálozási trendek várhatóan csak erősödni fognak. Vagy – amint láthattuk a 2020 nyarának eseményeiből – a feszültségek súlyos zavargásokba torkollanak.¹⁶ Hiszen egyre többen értik meg, hogy az ő életük nem fontos. S most már a fehér férfiak is igen nagy számban érzik át, hogy nemcsak a „*black lives*” nem számít, hanem az övék sem. A szegényebb rétegek sorsa, az ő alacsony és bizonytalan jövedelmi helyzetük különösen élesen merül fel a vírusválság miatt. Ter-

mészetesen a nem fehér lakosság sorsa általában nehezebb az államokban, ami a jelenlegi csaknem polgárháborús feszültségekben élesen megnyilvánul. Mindenesetre igen nagy egészségügyi költségek halmozódnak fel azoknál, akik kórházba kerültek. Az egészségügy az USA-ban döntően magánjellegű, és a biztosítás a munkavállaláshoz kötött. Az elvesztett állásokat viszont sokan nem tudják visszakapni, a munkát támogató erőfeszítések ellenére sem, s így nincs egészségbiztosításuk. E problémák rendezése még nagy kérdés lesz az USA gazdaságában és belpolitikájában.

A nagy jövedelemkülönbségekre alapozott gazdasági modell – úgy tűnik – feltétlenül átgondolásra szorul, nemcsak az USA-ban, valójában világméretben.¹⁷ Általában az USA számított eddig „mintaországnak”. Sajnálatos módon most abból a szempontból is „élen jár”, hogy éppen itt a legnagyobbak – a fejlett országok között – a jövedelmi különbségek. A Gini-koefficiens – a Világbank adatai szerint – a közelmúltban (2016–2018) a következőket mutatja: USA – 41,4; Brazília – 53,5; Mexikó – 45,9. Vagyis, a fejlett országok között az USA, a fejlődőek között Brazília és Mexikó „vezet” az egyenlőtlenségben. Az USA, Brazília és Mexikó vírusos haláleteseti statisztikája majdnem a felét teszi ki (46 százalék) az összes jelentett esetnek, holott a világ lakosságának csak 8,6 százaléka lakik ezekben az országokban. Mindez jól mutatja, hogy a jövedelem-egyenlőtlenség és a jelenlegi járvány szoros kapcsolatban van.

Az USA-ban – és általánosságban – változtatni kellene tehát a működő gazdasági modellen. Különbően a Covid-járvány megfékezése után továbbra is fokozódni fog – legalábbis az államokban – a halálos kétségbeesés járványa...

Amennyire megítélhető a politikai viszonyok alakulása az USA-ban, viszonylag kicsi az esély arra, hogy a Covid-válság utáni Amerika gyökeresen más lesz, mint amilyen előtte volt.

EURÓPA ÉS A VÍRUSVÁLSÁG

Európában sem egyszerű a helyzet. Itt is érzékelhetők bizonyos összefüggések a vírusválság és a jövedelmi differenciák között. A kontinensen és Angliában a társadalmi berendezkedés jobban alapoz a középosztályra, s általában kisebbek a jövedelemdifferenciák. Nyilván szerepe van a különbségekben a településszerkezeteknek is. Az amerikai kontinensen erőteljesebb a nagyvárosokban való koncentrálódás. Európában viszont jelentősebb a vidéki településeken élők aránya. Itt inkább a turizmus által mozgatott jelentős tömegek szerepe volt kiemelkedő az egyes országok rozszabb adatainak kialakulásában.

Azért mégis érdekes, hogy az európai halálesetek 50 százalékát Olaszországban, Spanyolországban és Nagy Britanniában regisztrálták, pedig ezek csak 38 százalékát adják az Európai Unió lakosságának.¹⁸ Az északi és keleti tagállamokban kevesebb volt a halálesetek aránya. A Gini-koefficiens azonban itt is korrelál a halálozási adatokkal. A három nagy arányú halálesetet felmutató országban a jövedelemdifferenciáltságot jelző Gini-mutató 35 százalék körül van, míg a finnnekél csak 27 százalék, Norvégiában 28 százalék, Dániában 28 százalék, Ausztriában, Magyarországon és Lengyelországban pedig a mutató 30 százalék körül van. Itt a különbség a jövedelmi szélsőségekben az országcsoportok között nem annyira markáns, mint az USA, Brazília és Mexikó esetében, de azért nem valószínű, hogy véletlen lenne a tendencia, hogy a nagyobb egyenlőtlenséget mutató országokban magasabb a halálozások száma.

Európát a Covid-válság kapcsán nehezen lehet integrációs egységként kezelni. Jól mutatta ezt, hogy az EU hosszabb távú költségvetési tervezése 2020 februárjában kudarcot vallott. Az Európa Tanács és a Bizottság munkájában rendszeresen kiütközik az integráció féldoldalsága. A tagországok nagy része a monetáris integráció révén közös valutát használ, tehát kö-

zös monetáris politikát követ az ECB-vel, mint központi bankkal. Ugyanakkor a fiskális integráció messze elmarad – mondjuk – az amerikai mértéktől, ahol a föderális költségvetés aránya az államok költségvetéséhez képest domináns. Így az Európai Egyesült Államok elgondolás ma gyakorlatilag csak fikció.

Ezt a tényt sokszorosan aláhúzza a vírus-válság. A tagállamok a saját szociális piacgazdasági berendezkedésüknek megfelelően kellett megoldást találniuk a járvány kihívásaira. A közös megoldások mikéntjében – noha azok szükségességével mindenki egyetért – már koránt sincs egyetértés.

Az EU-ban 2020-ban szeptember elejéig 217 000 ember halt meg a vírus miatt. Szomorú tény, hogy az egymillió főre vetített halálozások számában a 2020. szeptember közepi adatok szerint Belgium a második (869), majd Nagy-Britannia a nyolcadik (626). A „világranglistán” az első 10 között még kettő EU-s ország van, Spanyolország (639), Olaszország (589) (A legnagyobb halálozási számot felmutató USA fajlagosan csak a kilencedik ezen a listán.)

A reakcióképpen végrehajtott intézkedések pedig mindenütt igen jelentős gazdasági visszaesést eredményeztek, nagyobbat, mint amekkora a harmincas évek válsága volt.

A tavaszi előrejelzések az EU nemzetgazdaságaira átlagosan 7,4 százalékos zsugorodást jeleztek 2020-ra. A nyári (2020. júliusi) adatok szerint azonban¹⁹ a visszaesés nagyobb lesz, a következő évi növekedés meg valószínűleg a prognosztizálnál kissé szerényebb. A visszaesés az euróövezetben 8,7 százalék lesz, 2021-ben pedig a növekedés 6,1 százalék. (Az EU egészére a becsült megfelelő adatok 2020-ban –8,3 és 2021-ben +5,8).

Egyes országokban azonban a kilengés lényegesen nagyobb lesz. Különösen ott, ahol a turizmus nagy szerepet játszik a gazdaságban. Ennek a szektornak a visszaesése okozza a legnagyobb problémát, hiszen a mobilitás a válság alatt erősen mérséklődött, gyakorlatilag leállt.

Az Európai Bizottság mindenesetre megpróbált egy komoly válságellenes, illetve válság utáni gazdaságélénkítő csomaggal megjeleníteni a közösség élén.²⁰ Több ország azonban nem kívánt közösséget vállalni más országokkal, azok lakosságával.

Csak 2020. július végén sikerült elsimítani az ellentéteket az eltérő hozzáállások között. A differenciáltan jelentkező problémák megoldása ugyanis országok közötti jövedelemtranszfereket igényelne a jelenben vagy legkésőbb – hitelfelvétel esetén, a törlesztés idején – a jövőben. Ennek elfogadásához közös európai identitásra van szükség. A járvány okozta sokk egyelőre nem volt elegendő ahhoz, hogy az ezzel kapcsolatos nézetek közelebb kerüljenek egymáshoz. Annál is inkább, mert a közös költségvetés eszközeinek szűkösségéhez hozzájárul Nagy-Britannia kiválása az Unióból, amely jókora lyukat ütött a közös költségvetésben, hiszen a második legnagyobb befizető volt a költségvetésbe. Egyesek nem akartak terhet felvállalni annak érdekében, hogy azt más országok polgárainak érdekében használják fel. Hiszen, ha Brüsszel felvesz hitelt, azt az EU eddigi szabályai szellemében eddigi kvótáikkal arányosan kellene törleszteni, de a felvett forrásokból való részesedés ugyanakkor ezzel nem állna arányban. Egyes országokat jobban megviselt a válság, mint másokat, és ezért nagyobb segítségre szorulnának. Így viszont az EU-szerződés „arányossági passzusa” sérelmet szenvedne. Eddig sem kapcsolta igazán össze az európai polgárokat az 1 százalékot alig meghaladó közös költségvetés. Az európai rendszerben az egészségügyi, szociális kérdések megoldása alapvetően országfüggő. Magukra voltak hagyva a problémával az országok a járvány kitérésakor is; úgy kezelték a válságot, ahogyan tudták, saját pénzügyi kereteik segítségével. Az, hogy éppen a legnagyobb költségvetési problémákkal küzdő mediterrán országoknak volt kicsi a válság idején a játékterük, és ezért lett olyan súlyos náluk a vírushelyzet, ezt a pénz-

ügyileg jobban állók – kimondva, kimondatlanul – ezen országok saját hibájaként róják fel.

Valójában a 2008-at követő görög válság idején is ez a szemléleti megosztottság jelentkezett az EU-ban. A görögök is hitelt kaptak, amit a Bizottság vett fel, de annak fizetéséért maguk voltak a felelősek. Semmiképpen nem szándékoztak az EU-s országok, főleg a németek, adományjellegűt adni a mentőakciónak. A hatalmas adósságterheknel sem alkalmaztak csökkentést, csupán a lejáratú idők igen hosszúra nyújtásával oldották meg, hogy Görögország a részleteket fizetni tudja.

Most azonban a németek belátták, hogy „Olaszország nem Görögország”, mégse lehet hagyni, hogy az EU harmadik legnagyobb gazdasága ellehetetlenüljön. A francia-német tengely ezért tett egy javaslatot közös (hitel)forrásokból biztosítandó félmilliárd eurós segély jellegű támogatásra, amit a Bizottság magáévá tett. A javaslat méretei példa nélküliek voltak az EU történelmében. Ez az 1 százalékos költségvetés hiteleszközökből való megemelését jelentené, 2 százalékra. A támogatás mikéntje azonban még nem tisztázott. A „fukar négyek” (Ausztria, Dánia, Hollandia és Svédország) nem akartak beleegyezni abba, hogy az ehhez szükséges források terheit közösen vállalják. Szerintük ezen országoknak is – úgy, mint Görögországnak – hitelt, és nem támogatást kell most is nyújtani (amelynek fedezetét közösen állnák). Ugyanakkor az igen eladósodott országok további adósságokkal való terhelése a kibontakozás lehetőségét nagymértékben korlátozná. Olaszország államadóssága például már 2019-ben is a GDP 135 százaléka volt.

A 2020. június 19-én tartott legfelsőbb szintű (internetes) konferencián az EU országai megtárgyalták a 1,85 ezer milliárdos „helyreállítási csomag” részleteit. Ennek nagy része az EU eddigi költségvetésének átalakítását jelentette, míg a 750 milliárdos többlet az 500 milliárdos segély, illetve a 250 milliárdos hitelehetőség biztosítását jelentette volna a rá-

szoruló országok számára. Ez még nem hozott konszenzust.

Megállapodásra csupán a júliusi csúcson jutottak az EU tagországai, az eredeti elképzelésekhez képest, némi kompromisszumok árán. Ez az összejövétel volt az Európa Tanács történelmének leghosszabb ülészaka. Lényegében az történt, hogy a javaslat lényeges elemét jelentő közösen felvett összegekben megváltoztatták a támogatások (grant), és a hitelként nyújtott összegek arányát, vagyis, csökkentették a más javára történő transfereket. Arra is sor került, hogy a „fukar” országok jelentősebb engedményeket kapjanak a befizetések során, ezzel is az arányossághoz való közelítést szolgálja a javaslat. A végső számok tehát: 360 milliárd euró kölcsön és 390 milliárd euró támogatás lett. A feltételelességen is enyhítettek, elhagyva bizonyos politikai ízű kitételeket a felhasználás feltételei közül. A részletek természetesen még kidolgozandók.

Kérdéses, hogy milyen fajta, Brüsszel által kivetendő adók és járulékok formájában próbálják beszedni a most esedékes kiadások majdan fedezetét. Ennek megvitatása viszonylag hosszú időt igénybe vesz majd. Meglehet, hogy a támogatások első részletei csak alig 24–25 százalékban teljesülnek 2020–2021-ben, a további 75 százaléka csak majd 2023-ban lesz elérhető.²¹

Felvetődött tavasszal a gondolat, hogy lehetne konzoljellegű forrásokat felvenni erre a célra, amelyeket nem kellene visszafizetni, lejárat nélküli hitelek lennének, amelynek kamatait a világ végéig fizetni kellene (Soros-terv). Szerencsére, ez a javaslat nem nyert támogatást az EU országaiban.

KÖVETKEZTETÉSEK

A vírusválság mindenképpen jelentős változások kiváltója lesz. Egyrészt az egészségügyi kérdések fókuszba kerülése a nóvum, hiszen

igazság szerint a világ nagy részén ezzel relatíve keveset foglalkozott a gazdaságpolitika. Az „egészségipar” az USA-ban nagy üzlet, a GDP jelentős hányadát adja, de sajnálatos módon, nem terjed ki az egészségügyi védelem a lakosság egészére. Azért sem, mert drága, azért sem, mert sok a munkanélküli, illetve a nem legális foglalkoztatott. Az egészségbiztosítás pedig foglalkoztatáshoz kötött. A fejlődő országok szegényebbjeinél pedig nincs is kiépített egészségügyi-szociális rendszer. Európában ugyan a társadalombiztosítási rendszer rendelkezésre áll, de kifejezetten az országok hatáskörébe tartozik. Így közös integrációs fellépésre kevés lehetőség van. Ugyanakkor látható, hogy igazán sikeres védekezés a járvány ellen csak világméretű összefogással lehetséges.

Világosan kiderült, hogy a válság gazdasági szempontból két fontos okra vezethető vissza. Az egyik a hatalmas jövedelmi differenciák, amelyek nemcsak a fejlődőket jellemzik, hanem a fejlett országokon belül is kialakultak, és a fejlett-fejlődő országok között is jelentősek. A másik a nagy távolságú intenzív kereskedelmi áramlás, és személyi mobilitás. Mindezen felismeréseknek nagy hatása lesz a közgazdaság-tudományra. Ahhoz azonban, hogy változás következzen be, meg kellene változnia a jelenlegi gazdasági modellnek, amely a bármi áron elérendő profitorientáción alapul.

Nem egyetlen lehetséges modellje van ugyanis a nemzetközi együttműködésnek. Az, amely nem fejleszti a fejlődő országok belső piacát tisztességes bérekkel, amely monokulturális gazdálkodást alakított ki ezekben az országokban a maximális profit kisajtolása céljára, hosszú távon kudarcot fog vallani. Diverzifikált termelési struktúra nélkül a fejlődő országok folyamatosan gazdasági „lélegeztetőgépen” lesznek a nemzetközi pénzügyi szervezetek hiteleivel, ahogy eddig is küzdöttek a szorító eladósodással, immár az 1980-as évek óta.

Ezeknek a gazdaságoknak szükségük van többeáramlásra, ez tény. De milyenre? Hiszen

a világban meglévő szabad tőke fejleszthetne ezekben a gazdaságokban olyan ágazatokat is, amelyek a belső piacra termelnének, ha lenne termékeire otthon kereslet. (Volna is, de nem fizetőképes). Ezen is lenne számukra profitrealizációs lehetőség! A belső piachoz azonban normális bérek fizetésére lenne szükség! Lehet, hogy így a profitráta alacsonyabb lenne kivitt tőke esetében, mint a jelen modellben. És az is igaz, hogy az eladósodás miatt mindenképpen világváltásra van ezeknek az országoknak szükségük, tehát bizonyos mennyiségű export mindenképpen kell. De hát ezt nem is vitatja senki, csupán az arányokról van szó.

Hogy miként lehet elérni egy ilyen fejlődési irányt, az egyelőre nem világos. A gazdaságtudomány nagyobb figyelme a fenntarthatóság elérésére talán elvezet ehhez. A jelen gazdasági modell egyértelműen a fenntarthatatlanság felé viszi a világot. Megjegyzendő, ennek a mai modellnek integráns része a pénzügyi rendszer, amely a pénzteremtés monopóliuma révén hatalmas forrásokat gyűjt be, s azokat a jelen időszakban egyre kevésbé fordítja a reálszférára beruházásaira, hanem inkább a spekulációra irányítja. Nyilvánvaló, hogy ezen a területen kell az első lépéseket a reform felé megtenni. A pénzügyi rendszer nem természeti törvény, hanem emberi alkotmány, így – elméletileg – módosítható is.

A lokális gazdaságok fejlesztése hazai felhasználási céllal egy realisabb intenzitású nemzetközi áruáramláshoz vezethetne. Ezzel nem holmi protekcionizmusnak kellene együtt járnia, csak az erőltetett exportorientáció káros hatásai lennének visszafogandók. Nyilvánvaló, hogy nettó exportőrök csak akkor lehetségesek, ha nettó importőrök is vannak. Nem adhatunk el a földönkívülieknek! A nettó importőrök viszont a finanszírozás függvényei lesznek, ez pedig a jelen mechanizmust konzerválja.

A vírusválság drasztikus figyelmeztetés a világ részére. Nagy kérdőjel, hogy a politika alakítói tanulnak-e belőle.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmányban idézett egyes prognózisokat a kézirat leadása óta közzétett statisztikai adatok, valamint az azóta módosított prognózisok részben „felülírták”, ám ezek a változások a tanulmány főbb megállapításait, következtetéseit nem érintik.
- ² Coronavirus Global Response: € 7.4 billion raised for universal access to vaccines. Press release 4 May 2020 Brussels
- ³ Erik Berglőf, Gordon Brown, Helen Clark, Ngozi Okonjo-Iweala: A covid-19 response for the world’s poor. Project Syndicate, Jun 3, 2020
- ⁴ World Economic Outlook Reports. World Economic Outlook Update, June, 2020, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/06/24/>
- ⁵ Summer 2020 Economic Forecast – European Commission. ec.europa.eu/commission/presscorner/detail
- ⁶ NGOZI OKONJO-IWEALA, BRAHIMA COULIBALY: Making Globalization Work for Africa Project Syndicate, May 30, 2019
- ⁷ UN University, UNU-WIDER Study: Press release, 2020 April 8.: COVID-19 fallout could push half a billion people into poverty in developing countries
- ⁸ Jayati Ghosh (2020). Messages from “Fiscal Space”. May 13, Project Syndicate
- ⁹ Jayati Ghosh: Inequality manifests in stimulus - The Mail & Guardian mg.co.za › Business 2020. máj. 21
- ¹⁰ <https://www.lifehack.org/articles/lifestyle/8-things-the-world-can-learn-from-europe.html>
- ¹¹ M. Hudson: *J is for Junk Economics: A guide to reality in an age of deception*. Islet Verlag, 2017, Ö.Orhangazi: *Financialization and the US Economy*. Edward Elger, 2008, New York, London, R. Reich: *Saving Capitalism*. Vintage Books, 2016, New York, R. Rajan: *Fault Lines*. Touchstone Books, 2010, New York, J. Stiglitz: *The Price of Inequality*. Norton & Co., 2013, New York, J. Stiglitz: *The Great Divide*. Norton & Co., 2015, New York
- ¹² Anne Case-Angus Deaton: *Deaths of Despair and the Future of Capitalism* Princeton University Press, 2020
- ¹³ Anne Case-Angus Deaton: United States of Despair. Project Syndicate, 2020 Jun 15
- ¹⁴ Lawrence Mishel, Elise Gould, and Josh Bivens: *Raising America’s Pay* An initiative of the Economic Policy Institute, January 6, 2015
- ¹⁵ Nouriel Roubini: The Main Street manifesto. Social Europe 2020. jun. 30.
- ¹⁶ Lásd a 12. lábjegyzetet
- ¹⁷ Jeffrey D. Sachs (2020). How Inequality Fuels COVID-19 Deaths. Project Syndicate, Jun 29
- ¹⁸ Lásd az előző lábjegyzetet
- ¹⁹ The Summer 2020 Economic Forecast; ec.europa.eu/info/business-economy-euro/

²⁰ ECONOMIC Bulletin No. 7: COVID-19 impact and response measures

²¹ Darvas Z. (2020) 'Next Generation EU: 75%

of grants will have to wait until 2023', *Bruegel Blog*, 10 June, available at <https://www.bruegel.org/2020/06/three-quarters-of-next-generation-eu-payments-will-have-to-wait-until-2023/>

IRODALOM

BERGLÖF, E., BROWN, G., CLARK, H., O-IWEALA, N. (2020). A COVID-19 Response for the World's Poor. *Project Syndicate*, Jun 3

CASE, A., DEATON, A (2020). Deaths of Despair and the Future of Capitalism. *Princeton University Press*

CASE, A., DEATON, A. (2020). United States of Despair. *Project Syndicate*, Jun 15

DARVAS Z. (2020). 'Next Generation EU: 75% of grants will have to wait until 2023'. *Bruegel Blog*, 10 June, Available at <https://www.bruegel.org/2020/06/three-quarters-of-next-generation-eu-payments-will-have-to-wait-until-2023/>

GHOSH, J. (2020). Inequality manifests in stimulus. *Mail & Guardian*, Business, May 21, <http://www.mg.co.za>

GHOSH, J. (2020). Messages from "Fiscal Space". *Project Syndicate*, May 13, 2020

HUDSON, M. (2017). *J is for Junk Economics: A guide to reality in an age of deception*. Islet Verlag

MISHEL, L., GOULD, E., BIVENS, J. (2014). Raising America's Pay. Why It's Our Central Economic Policy Challenge, <https://www.epi.org/publication/raising-americas-pay/>

O-IWEALA, N., COULIBALY, B. S. (2019). Making globalization work for Africa. *Project Syndicate*, May 30

ORHANGAZI, Ö. (2008). *Financialization and the US Economy*. Edward Elgar Publishing, New York, London
<http://doi.org/10.4337/9781848440166>

RAJAN, G. R. (2010). *Fault Lines*. Touchstone Books, New York

REICH, R. B. (2016). *Saving Capitalism: For the Many, Not the Few*. Vintage Books, New York

ROUBIN N. (2020). The Main Street manifesto. *Social Europe*, <https://www.socialeurope.eu/the-main-street-manifesto>

SACHS, J. D. (2020). How Inequality Fuels COVID-19 Deaths. *Project Syndicate*, Jun 29 <https://www.project-syndicate.org/inequality...>

STIGLITZ, J. E. (2013). *The Price of Inequality*. Norton & Company, New York,
<http://doi.org/10.1111/npqu.11358>

STIGLITZ, J. E (2015). *The Great Divide*. Norton & Company, New York

CoR ECONOMIC Bulletin No. 7 (2020). Updates on the COVID-19 crisis, cor.europa.eu/news/Pages/ECON-responses-at-local-level-Covid-19-crisis-07.aspx

UNU-WIDER Study (2020): COVID-19 fallout could push half a billion people into poverty in developing countries. United Nations University, Press release, April 8